

NÅR LIVET TRUES

Atle Dyregrov
Jacob Inge Kristoffersen
Olav Müller

Senter for Krisepsykologi
Fabrikkgaten 5
5037 Solheimsvik

Engelsk Tittel: Reactions to armed robbery

Running headline: Når livet trues

Det har skjedd en klar økning av antall væpnede ran av banker og postkontor i Norge i løpet av de siste tiår. De seneste årene har det vært utført mellom 10 til 15 væpnede ran/ransforsøk av banker og mellom 35-50 ran/ransforsøk av postkontor pr. år. Dette rammer et stort antall ansatte.

Internasjonalt har ran i arbeidssituasjonen vært viet lite oppmerksomhet. Det finnes en rekke undersøkelser som har påvist hvordan voldsofre i andre sammenhenger (voldtekt, familievold) opplever umiddelbare reaksjoner og langsiktige ettervirkninger (se Burge, 1988; Davis & Friedman, 1985; Steketee & Foa, 1987). For eksempel fant Davis & Friedman (1985) at 45% av ofrene (N=274) for innbrudd, ran og overfall opplevde ulike former for psykisk ubehag (distress) 1 til 3 uker etter hendelsen, og 3/4 hadde søvnproblemer. I sin rapport til den amerikanske psykologforening skriver APA Task Force on the victims of crime and violence (1985) følgende: "The experience of being criminally victimized has profound psychological consequences, both immediate and long term" (s.108). Samme sted anbefales sterkt tidlig intervensjon. Sosialpsykologer har påpekt at årsaken til de psykiske ettervirkningene blant ofre er å finne i den nedrivning eller ødeleggelse som skjer av sentrale antagelser om egen usårbarhet (illusjon av usårbarhet), verden som meningsfull og en selv som verdifull (Janoff-Bulman & Frieze, 1983; Wortman, 1983). Angst og hjelpeløshet med stor frykt for gjentakelse er blant de vanligste resultater av dette. Bearbeiding av hendelsen krever nye eller restrukturerte antagelser.

I vårt naboland, Sverige, har en gruppe ledet av psykologen Heinz Leyman (Eriksson 1984, Leyman 1984) for noen år tilbake kartlagt ettervirkninger av bank- og postran, og på norsk område har Lars Weisæth utarbeidet materiell som har vært nyttet for oppfølging av ansatte innen både bank- og postvesen, uten at det foreligger noen norske studier av ransofre.

Leyman (1984) fant at ran innen bank eller post medførte senket arbeidsevne i de første døgn, fulgt av konsentrasjons- og hukommelsesvansker, søvnvansker m.m. Få av de ranede opplevde imidlertid angstreaksjoner som strakk seg over lengre tid enn tre uker, men et mindre antall (5%) hadde angstreaksjoner ut over 6 måneder.

I denne eksplorerende undersøkelsen presenteres data fra en mindre populasjon ranede innen bank- og postvesen. Samtlige har fått oppfølging gjennom arbeidsstedets ettervernsrutiner.

Metode

Senter for Krisepsykologi har gjennom flere år hatt ansvaret for den psykologiske oppfølgingen av personell for de fleste banker og samtlige postkontor i Bergens-regionen, dersom det skjer ran. Samtlige ransofre etter ran som har skjedd i bank- og postvesen i Bergen siden 1988 har blitt fulgt opp fra vårt kontor. Denne oppfølging har i regelen funnet sted etter følgende mønster:

a) samme dag som ranet skjer: møte med ransofre for å etablere kontakt, bistå ledelse og kollegaer i bruk av kollegastøtte, avtale om oppfølging dagen etterpå, rådgivning og eventuell

kriseintervensjon

- b) samling neste dag for systematisk gjennomgang av inntrykk og reaksjoner i forbindelse med ranet etter modell av psykologisk debriefing (Dyregrov & Mitchell, 1988). Rådgivning om og planlegging av retur til arbeidssituasjon, mobilisering av kollega- og familiestøtte etc. (Retur til arbeidssted.)
- c) oppfølgingsmøte etter 3-4 uker, eventuelt tidligere ved behov
- d) oppfølging etter 3 og 6 måneder eller oftere ved behov.
- e) forberedelse på og følge gjennom eventuelt vitnemål i rettssak.

Prosedyre

Ved oppfølging etter 3-4 uker har ransofrene fått utdelt spørreskjema sammen med en frankert returkonvolutt.

Spørreskjema har blitt presentert ut fra vårt ønske om å lære fra dem om reaksjoner på slike ran, samt tilbakemelding på den hjelp de har fått (subjektiv evaluering). Etter 6 måneder har de ranede pr. post mottatt et nytt spørreskjema med frankert returkonvolutt.

Spørreskjema

Spørreskjema var på 6 sider og omfattet demografiske spørsmål (kjønn, alder, ekteskapelig status, ledelsesansvar), spørsmål om selve ranet, om grad av opplevd trussel, spørsmål om sosial støtte, om vurdering av oppfølgingen, om bruk av medikamenter, og om tiden det tok før alt var tilbake til det vanlige i deres tilværelse. Åpne spørsmål om hva som gjorde sterkest inntrykk på dem, og om andre erfaringer de måtte ha

gjort, var også inkludert.

I tillegg ble de presentert for en liste med utsagn som beskrev reaksjoner de muligens hadde opplevd under selve ranet. Listen av spørsmål er utarbeidet på grunnlag av de erfaringer forfatterne har gjort med andre kriserammede som har fortalt om sine reaksjoner i akutfasen. De ble bedt om å krysse av for i hvilken grad de hadde opplevd slike reaksjoner (f.eks. "at alt var nesten uvirkelig, som om det ikke var sant"). Spørsmålene hadde fire svaralternativer: "Ikke i det hele tatt", "Litt", "En del" og "I høy grad".

En tilsvarende liste med utsagn ble benyttet for å tappe ulike etterreaksjoner. Den besto av 25 utsagn basert på kunnskap om posttraumatiske reaksjoner, og de samme svarkategorier som over ble anvendt.

I tillegg ble Impact of Event Scale (Horowitz, Wilmer & Alvarez, 1979) benyttet. Dette inventoret har vært nyttet mye nasjonalt og internasjonalt. Det måler i hvilken grad påtrengende minner og tanker gjør seg gjeldende (Intrusion), og i hvilken grad personen søker å glemme, unngå eller skyve unna det som har skjedd (Avoidance).

State Trait Anxiety Inventory (STAI X-1) ble nyttet til å se på grad av tilstandsangst (Spielberger, Gorsuch & Lushene, 1970). Også dette skjema er mye nyttet nasjonalt og internasjonalt.

Deltagere

Til nå har 26 personer ranet i bank/post besvart spørreskjema. I tillegg har kunder som var til stede under

ranet, og personer ranet i annen yrkessammenheng besvart skjema, men de er ikke tatt med i denne rapporten. Av de 26 personene har 14 opplevd bankran og 12 postran. Av de som fikk utdelt skjema utgjør dette samtlige, med unntak av en person (svarprosent = 96%). Det ble ikke sendt ut purring til den personen som ikke svarte. Blant deltagerne er det 5 menn og 21 kvinner, noe som reflekterer den overveiende kvinnedominerte arbeidsstokken i skrankefunksjon i bank- og postvesen. Mer enn halvparten var gift eller samboere (54%), og gruppens gjennomsnittsalder var 33 år. 7 hadde ledelsesansvar på sitt arbeidssted.

RESULTATER

Det var 65% av de ranede som så hele ranet. En klar majoritet (73%) sto ansikt til ansikt med raneren(e), og 62% hadde våpen rettet mot seg. Mer enn halvparten (58%) opplevde at deres liv i noen grad var i fare, 12% i høy grad. Bare 12% krysset av for kategorien "Nei, ikke i det hele tatt".

De vanligste reaksjoner under ranet fremgår av Tabell 1.

Sett inn Tabell 1 her

Dersom avkryssingen for de to kategoriene "en del" og "i høy grad" ses under ett, så er den vanligste reaksjonen redsel/ frykt/ angst, (67%). Deretter følger reaksjonene hjelpeløshet over at en ikke kan gjøre mer, håpløshet, følelsen av at alt skjedde i sakte film, og uvirkelighetsopplevelse. Hele 50% eller mer opplevde disse reaksjonene. Av de 16 som svarte på om det var vanskelig å utøve lederskap, var det 63% som svarte bekreftende. De som

hadde våpen direkte rettet mot seg opplevde signifikant mer uvirkelighet ($z = 2.1, p < .05$) enn dem som ikke opplevde dette. De som sto ansikt til ansikt med raneren opplevde signifikant oftere at det var vanskelig å utøve lederskap ($z = 2.4, p < .02$)

På et åpent spørsmål om hva de tenkte under selve ranet varierer svarene en del. Uvirkeligheten kommenteres av flere:

"At det ikke kunne være virkelig, at det måtte være en drøm og hvis jeg lukket øynene og åpnet dem igjen var han borte. Hadde ikke lyst til å gi han penger, først trodde jeg det måtte være en spøk".

"Herregud, hva er det som skjer? Det kan ikke være sant".

"At det var en fleip ovenfor oss. Da jeg forstod at det var alvor var jeg redd for at han skulle skyte noen av oss, eller skade oss med våpenet".

Flere beskriver meget rasjonelle avveininger i situasjonen:

"Tenkte helt praktisk - hvis han fikk pengene ville han være fornøyd å gå igjen - tenkte også at så lenge jeg satt helt i ro og han følte at han hadde kontrollen ville alt gå greit - tenkte også på å gi han minst mulig penger og å dra ut tiden til politiet kom".

"At jeg måtte sitte i ro og ikke forstyrre raneren slik at han følte seg truet, og av den grunn begynte å skyte. Jeg tenkte vel også på at jeg var redd for livet, uten at jeg i ettertid kan si at det var den sterkeste tanken".

Ved et ran som tok lengre tid svarte ett av ransofrene:

"Var fryktelig redd. ønsket at ranerne skulle forlate stedet".

Blant de forhold som gjorde størst inntrykk på ransofrene var:

- at alle beholdt roen
- samarbeidet mellom de ansatte
- størrelsen på våpenet
- at de ikke svimte av
- at politiet kom så raskt
- maktesløsheten.

Å være "alene" i situasjonen synes å gi en spesiell følelse av hjelpeløshet:

"Følelsen av maktesløshet, ensomhet. En følelse av å være avsondret fra hele verden rundt omkring. Og jeg kunne ikke forstå at ingen så hva som skjedde og kom for å hjelpe meg".

Maktesløsheten er spesielt stor når en blir bundet:

"Det å være truet på livet, å ligge bundet og ikke kunne gjøre noe, var forferdelig. Du oppdager hvor hjelpeløs du egentlig er".

Vanlige etterreaksjoner er vist i Tabell 2. Om vi slår sammen antall svar i kategoriene "en del" og "i høy grad" var det rundt halvparten (52%) som rapporterte at de reagerte på høye lyder som smell eller på lyden av telefon etter ranet, at de hadde blitt mer skvetne enn vanlig (48%), eller som hadde laget seg "bilder" av det som skjedde (46%). Over 40%

rapporterer at de har kjent sterkt sinne mot gjerningsmannen (44%), at de hadde hatt vanskeligheter med å sovne eller sover lett (42%), og at de har hatt vanskeligheter med å konsentrere seg (41%). Nesten halvparten (44%) krysser også av for at de har oppdaget sterke sider ved seg selv som de ikke har vært klar over tidligere. På grunnlag av de spørsmål som inngår i tabell 2, og en del flere spørsmål om etterreaksjoner (tilsammen 25), laget vi en sumskåre for etterreaksjoner. Sumskåren for etterreaksjoner korrelerte signifikant med opplevelsen av at livet var i fare ($r_s = .45, p < .05$), om de opplevde seg tilstrekkelig fulgt opp ($r_s = .47, p < .05$), med at ranet hadde medført plager som hadde gjort det vanskelig å utføre daglig arbeid ($r_s = .50, p < .02$) og med hvor lang tid det gikk før alt var tilbake til det vanlige etter ranet ($r_s = .50, p < .02$)

Deskriptiv statistikk med hensyn til IES Intrusion, IES Avoidance og STAI (X-1) finnes i Tabell 3a.

Sett inn tabell 3 omtrent her

De høye standardavvikene tyder på stor variasjon i skårer. Det viser seg at de som hadde vært utsatt for postran hadde opplevd signifikant mer brutalitet ($r_s = .59, p < .01$). Tabell 3b viser skårene på IES og STAI for ofre for bank- og postran. Skårene for IES-I og IES-A var høyere for de som ble ranet på postkontor enn de som ble ranet i bank.

Høy Intrusion skåre var korrelert med tiden det tok før alt var tilbake til vanlig etter ranet. Jo høyere skåre jo lengre tid. Skåren for IES-I og IES-A er høyere for de som ble

ranet på postkontor enn de som ble ranet i bank. ($r_s=.42$, $p<.05$).

Høy Avoidance skåre var korrelert med ønske om flere debriefingsmøter ($r_s=.48$, $p<.02$) og med at ranet hadde medført plager som hadde vanskeliggjort det daglige arbeid ($r_s=.57$, $p<.01$).

Dersom vi benytter de kriterier som Horowitz (1982) har satt opp for lav, middels og høy distress, så fordeler gruppen seg med 56% i lav distress gruppen, 28% i middels gruppen og 16% i høy distress-gruppen m.h.t. påtrengende materiale (intrusion) etter 1 måned. For unngåelse (avoidance) er prosenttallene henholdsvis 56 for lavt distress, 32 for middels, og 12 prosent for høy.

Samtlige i gruppen oppga å ha en person de kunne støtte seg til når de kjente behov for å snakke om det som skjedde, og bare 8% oppga at de syntes de hadde møtt lite forståelse og støtte fra andre. Det var imidlertid mange som bemerket hvordan kunder forsøker å spøke med det som hadde skjedd, eller var svært nysgjerrige. Slike kommentarer kunne være:

"Var det gøy?"

"Hvorfor tok du ikke noe til meg også, når det stod på?"

"Dette er et ran"

"Vi får vel ikke penger her uten hagle som legitimasjon"

"Jeg får vel ut penger selv om jeg ikke har hagle med?"

Flere bemerket at kundenes nysgjerrighet var vanskelig å håndtere:

"At kunder spurte om hvem som var blitt ranet osv.,
hvordan slikt kan hende, at det er for lett å rane
et postkontor osv. Følte kanskje meg mer angrepet
enn såret"

På et åpent spørsmål om hva som var til best hjelp etter
hendelsen fremheves spesielt møtene med psykolog, men også
støtten fra ledelse, sikkerhetsavdeling og politi. Flere
fremhever ettervernsopplegget. Samholdet mellom de ansatte
påpekes også av flere, samt mulighet til å snakke om ranet.

Med hensyn til oppfølging av hendelsen var det 89% som
opplevde at den hadde vært tilstrekkelig (4% av disse svarer
at det nesten har vært for mye), mens 11% svarer "Nei, litt
for lite". Det disse savner, er litt mer hjelp i filialen i
tiden etterpå. I en filial hvor ranet skjedde "stille" (skjult
våpen), savnet den ranede en samling av de andre som var i
lokalet etterpå. I en annen filial etterlyses konkrete
sikkerhetstiltak (speil utenfor som ville vise om noen skjulte
seg på siden av døren).

Alle har deltatt i psykologiske debriefingsmøter. Deres
evaluering av møtene foregikk ved at de svarte på spørsmålet :
"Hvor nyttig anser du samlingen(e) med psykolog å være?" De
hadde 5 svaralternativer ("Synes den virket mot sin hensikt",
"Var helt unødvendig", "Var til litt hjelp", "Var til stor
hjelp", "Var til meget stor hjelp"). Svarene fordelte seg med
54% på kategorien "var til stor hjelp" og 42% på kategorien
"var til meget stor hjelp". 4% sier den var til litt hjelp.
Det var 16% som kunne tenke seg flere samlinger med psykolog,

av disse var det 12% som krysset av for en samling til og 4% som ville ha flere møter. Samtlige mener det er nødvendig med slike møter etter ran.

Ingen har tatt beroligende medisin etter ranet, mens 15% har av og til tatt noe for å få sove. Hvor lang tid det tok før alt var tilbake til det vanlige for dem etter ranet fremgår av Tabell 4.

Sett inn tabell 4 omtrent her

Over halvparten krysser av for at normaliseringen har skjedd i løpet av en uke (64%), mens 4% (1 person) ikke opplever at alt er normalisert ved utfyllingstidspunktet.

En del av gruppen har fylt ut IES etter 6 måneder. I tabell 5 har vi satt opp gjennomsnittsskårene for de 15 personene (60%) som hadde besvart både etter 1 og 6 måneder (4 har ikke besvart, 1 har bare besvart spørreskjema etter 6 måneder, og for 5 har det ikke gått 6 måneder siden ranet). Det har skjedd en signifikant nedgang i Intrusion skåre fra 1 til 6 måneder. Også grad av Avoidance har gått ned, uten at nedgangen er statistisk signifikant.

Sett inn **Tabell 5** omtrent her

Diskusjon

Resultatene viser at det å oppleve et ran medfører en rekke umiddelbare reaksjoner med påfølgende ettervirkninger. For de fleste involverte innebærer dette en sterk påkjenning, og mer enn halvparten frykter for sitt liv. For de fleste normaliserer imidlertid reaksjonen seg relativt raskt, noe de selv tilskriver den psykologiske oppfølgingen og

støtteapparatet som mobiliseres. Etter 1 måned indikerer skårene på Impact of Event Scale at det fremdeles er relativt mange som opplever plager (distress), mens det er få som er plaget etter 6 måneder. Til tross for dette "distressnivå" er det bare 1 person (4%) som etter en måned oppgir at livet ikke har normalisert seg.

To ansatte hadde ved oppfølgingssamtalen etter 6 måneder relativt sterk angst knyttet til hjemmesituasjonen (en var svært redd for å gå fra garasje til bolig, en annen var redd for at raneren skulle komme utenfor vinduet i hjemmet etter at det ble mørkt). I løpet av relativt få (2 og 5) samtaler var frykten redusert til et minimum, og kontakten kunne avvikles. Samtlige 26 med ett unntak er i arbeid (1 hadde søkt førtidspensjonering og fikk det), og det har ikke vært nødvendig med sykemeldinger i forbindelse med ranene.

Tallmessig er det redsel, frykt og angst som synes å være den vanligste reaksjonen under ranet. I samtalene og de skrevne kommentarene om hva de tenkte under ranet, fremheves imidlertid uvirkelighets-opplevelsen. Denne, koblet med den endrede tidsopplevelsen, tilsier at mange opplever en endret bevissthetstilstand, hvor informasjonsbehandlingen (inntak, bearbeiding og lagring) synes annerledes enn vanlig (jfr. Dyregrov, 1988). Mange beskriver i samtaler at de i liten grad opplevde følelsesmessige reaksjoner mens ranet sto på, men at de umiddelbart fikk en reaksjon når faren var over. Da begynte de å skjelve, en del gråt, mens andre var redd raneren(e) skulle komme tilbake.

Vi tror at når spørreskjema fylles ut først etter ca. en måned, så fører dette til en viss sammenblanding av de tanker og reaksjoner som var fremtredende under ranet og de reaksjoner som først kom etterpå. Vårt kliniske inntrykk tilsier at de fleste handlet adekvat mens ranet sto på, til tross for redsel hos en del.

Den hjelpeløshet som rapporteres er knyttet til den avmakt og mangel på kontroll som oppleves når en annen person tar fullstendig kontroll med ens liv, og der en ikke gis noen sjanse til å influere på hva som skjer eller vil skje. Noen ganger oppfatter ikke andre hva som skjer, eller det er ikke andre tilstede slik at en kjenner seg fullstendig alene. Når de ansatte samtidig tvinges til å gi fra seg penger, forsterker dette opplevelsen av å mislykkes, av ikke å kunne gjøre noe. Ikke få er opptatt av hvor stort ransbeløpet er, og noen kan tilkjenne seg skyld- og skamfølelser etterpå. Slike følelser kan forsterkes av ubetenksomme kommentarer fra andre. I et tilfelle var sjefens første kommentar da han ble informert om ranet: "Hvor meget fikk de med seg?" Dette utsagnet ble husket, og gjentatte ganger referert til oss fra de ansatte. Det er sannsynlig at de mange spøkefulle kommentarene fra kunder og noen ganger fra kolleger oppleves som ekstra vanskelige fordi de rører ved denne hjelpeløsheten. Også Leymann (1984) rapporterer at de ranede reagerte sterkt negativt på de mange kundene som spøkte med ranet.

Blant etterreaksjonene er det reaksjoner som avspeiler en øket autonom vekking (sensitivitet for høye lyder,

skvettenhet) påtrengende "bilder" og sinne som oppgis å være mest uttalt. Også konsentrasjons- og søvnevansker oppleves av mange, også dette reaksjoner som anses som tegn på økt autonom vekking. Reaksjonene omfatter vanlige symptomer som inngår i diagnosen av posttraumatiske stressforstyrrelser, DSM III R.

IES-skårene tyder på at mellom 10 og 20% av ransofrene opplever mye plager (høy distress) både i form av påtrengende minner og unngåelsesreaksjoner (unngår tanker og minner) i den første tiden etter ranet. Hele 44% av gruppen kan i følge Horowitz (1982) kriterier sies å være plaget av middels til høyt innslag av påtrengende minner og bilder. Tilsvarende er det 44% som kvalifiserer for middels til høy - gruppen med hensyn til unngåelse av minner og bilder.

Gjennomsnittsskårene for IES-I og IES-A er relativt høye sammenlignet med andre norske grupper som etter krisehendelser har fylt ut dette skjema etter ca. 1 måned. Bl.a. er de tilsvarende det gjennomsnittet som ble rapportert av personell etter at de var involvert i arbeidet ved bussulykken i Måbødalen (upubliserte data), hvor skårene for IES-I var 10.1 og for IES-A=5.8. Blant en gruppe helikopterpassasjerer som overlevde en farlig nesten-ulykke var IES-I skåren 10.7 og avoidance-skåren 8.7. (Dyregrov & Kristoffersen, 1988). Også sammenlignet med mennesker som fylte ut IES på sykehuset etter at de ble skadet ved ulykker er Intrusion-nivået høyere i ransgruppen, mens avoidance-nivået var noe lavere. For ulykkesgruppen var skårene for IES-I=5.6 og for IES-A=9.3 (Malt, 1986). Sammenlignet med foreldre som mistet små barn er

skårene for IES-I i ransgruppen lavere. I foreldregruppen var IES-I skårene for kvinner 17.9 og for menn 11.3. Avoidance-skårene var imidlertid høye i ransgruppen (8.4) I foreldregruppen var skårene 8.8 og 6.3 for kvinner og menn respektivt (Dyregrov & Mathiesen, in press). Avoidance-skårene synes altså relativt sett å være noe høyere i forhold til andre grupper, noe som tyder på at de ranede forsøker å holde tanker og minner om ranet på avstand. Det er samtidig interessant å merke seg at høy grad av unngåelse er korrelert med plager som har vanskeliggjort det daglige arbeid, noe som kan indikere at det er en lite hensiktsmessig måte å forholde seg til ranet på. Den høye unngåelses-skåren kan ha sammenheng med at ransofre møter mindre aksept og forståelse for hva de har vært igjennom, enn andre grupper. Fra oppfølgingsarbeidet har vi flere ganger møtt uttalelser som støtter denne antagelsen. Dette kan igjen avspeile manglende kunnskap og forståelse for slike hendelser hos folk flest. I motsetning til mange andre grupper må de ranede raskt tilbake til sitt arbeidssted (åstedet), noe som kanskje nødvendiggjør mer mental unnvikelse for å kunne utføre det daglige arbeid.

Våre data viser at det er høyere IES-I skårer blant de som opplevde postran. Analysen viste at brutaliteten har vært større ved postran. Her har ransofrene blitt bakbundet, og tvunget til å legge seg ned på gulvet. Men de ranede bankene har også arbeidet lengre med sitt interne støtteapparat enn det postverket har gjort, og bankene har investert mer i bl.a. alarmer og videoutstyr enn det postverket har gjort.

Forhold ved selve stress-situasjonen korrelerer altså med reaksjoner under og etter ranet, noe som er i overensstemmelse med øvrig forskning som viser sammenheng mellom eksposisjon og etterreaksjoner (Raphael, 1986, Weisæth, 1984).

IES har vist seg å være et godt barometer på reaksjoner etter kritiske hendelser, og avspeiler i hvilken grad en hendelse er traumatisk. Mot denne bakgrunn kan vi si at de relativt høye IES-skårene avspeiler at ranshendelsen medfører til dels sterke korttidsvirkninger.

STAI-skåren er ikke elevet i samme grad. Denne skåren avspeiler grad av tilstandsangst i gruppen. Normalnivået er rundt 30 i normative utvalg fra USA, men Weisæth (1984) hevder at nivået ligger noe lavere i Norge.

I de siste årene har vi arbeidet med en del klienter som har vært ranet innen bank og postvesen før den nåværende ettervernsordning ble etablert. Flere av disse har strevd med årelange problemer, også med delvis uføretrygging som resultat. Flere av disse klientene har trengt relativt langvarig psykoterapeutisk oppfølging. Selv om Leymann (1984) har vist at få personer får langvarige psykiske men av et ran, tyder klienttilfanget vi har hatt på dette området på at sjansene for en skjevutvikling ikke er ubetydelig. Vi tror med bakgrunn i denne undersøkelsen, med de reservasjoner som ligger i gruppens størrelse, at ettervernsordningen med psykologisk debriefing som et hovedelement, hindrer unødige ettervirkninger og plager. Samtidig kan en tidlig identifisere dem som trenger ekstra oppfølging. Manton & Talbot (1990)

hevder at et på mange måter tilsvarende opplegg men med individuelle debriefingsmøter i Melbourne, Australia har redusert sykefraværet og forsikringsutbetalinger som følge av yrkesskader.

I motsetning til ranede i Leymanns (1984) undersøkelse, hvor 31% var misfornøyd med hvordan representanter for arbeidsgiver hadde opptrådt etter ranet, var vår ransgruppe svært positiv til den støtte de hadde fått og den interesse som ble vist fra arbeidsstedet. I oppfølgingssamtalene var de også overveiende fornøyd med den måten politiet håndterte ranet på, og de kjente seg vel ivaretatt og forstått under politiavhøret.

Ettervernsopplegget innebærer også forberedelse på og støtte gjennom eventuell rettssak mot gjerningsmannen. Den psykologiske forberedelse på å vitne besto av a) beskrivelse av rettssal og prosedyrer b) forberedelse på møtet med gjerningsmannen (bl.a. gjennom å møte tidligere ransofre som hadde vært i retten). Kollegastøtte-personer følger de ranede i retten, og i noen tilfelle har psykolog bistått. Likevel har rettsopplevelsen for noen vært å betrakte som et tilleggstraume (f.eks. da gjerningsmannen ved i ett tilfelle ved en "feiltagelse" ble ført opp til lunsjrommet i samme heis som de ranede). Den praktiske gjennomføringen av vitnemålene får mange ransofre til å oppleve seg mer som tiltalte enn som rammede. I tillegg er plasseringen i rettssalen slik at den fysiske nærheten (ransmannen kan sitte å se rett på deg) slik at den oppleves svært ubehagelig. I flere tilfelle har

gjerningsmannen like før rettsaken skrevet brev til ransofrene for å unnskyldte seg. I ett tilfelle var brevet stilet til en av de ranedes hjem samtidig som han brukte et mellomnavn hun sjelden brukte. Slikt oppleves svært invaderende, samtidig som frykten brer seg siden ransmannen vet hvem en er og hvor en bor. Utsendelsestidspunkt tilsier at raneren kan ha vikarierende motiver.

Dette er en eksplorerende undersøkelse med klare metodiske begrensninger. Den baserer seg på en liten gruppe, men gruppen er likevel unik i den forstand at den utgjør alle (minus en) som er ranet innen post- og bankvesen i og rundt Bergen, over en viss periode. Det er en gruppe som har fått faglig hjelp i tiden etter ranet, og som sannsynligvis av denne grunn greier seg bedre enn en ubehandlet gruppe. Etterreaksjonene må forventes å kunne ha vært sterkere dersom gruppen ikke hadde fått hjelp. Gruppen har mottatt spørreskjema fra oss som har stått for hjelpen, noe som også kan påvirke svarene. Disse metodiske begrensningene bør en ha in mente ved vurderingen av resultatene. I vår undersøkelse har vi ikke kartlagt personlighetsdimensjoner eller tidligere psykiske plager. Disse og andre faktorer vil sannsynligvis være viktige variabler for å forstå reaksjoner under og etter ranet.

Konklusjon

Væpnede ran innebærer sterke påkjenninger for dem som opplever dette i sin arbeidssituasjon. Både umiddelbart etter ranet og i ukene etter hendelsen oppleves ulike

etterreaksjoner som i varierende grad innvirker på arbeid og fritid. Såkalte psykologiske debriefingsmøter oppleves udelt positivt av de ranede, og fremheves sammen med god støtte fra arbeidsstedet som den beste hjelpen etter ranet. Vi håper at det er mulig å få til et samarbeide med andre psykologer engasjert på dette området, slik at vi kan utvide vår kunnskap om andre aspekter ved slike kritiske eller traumatiske situasjoner.

Tabell 1: Reaksjoner under ranet (i prosent)

<u>Opplevde du</u>	Ikke i det <u>hele tatt</u>	Litt	Endel	I høy <u>grad</u>
* redsel/frykt/angst.....	4	29	21	46
* hjelpeløshet over at en ikke kunne gjøre mer.....	9	26	35	30
* en følelse av håpløshet.....	17	21	17	45
* at alt skjedde som i sakte film.	17	21	12	50
* at alt var nesten uvirkelig, som om det ikke var sant.....	12	36	16	36
* at det var vanskelig å utøve lederskap.....	37	13	37	13
* at det var vanskelig å konsentrere seg.....	22	30	26	22
* at en ble helt lammet.....	26	30	9	35
* at man handlet av gammel vane...	53	5	26	16
* at følelser forstyrret ens tanke-evne.....	33	29	17	21
* at man var som bedøvet.....	33	33	21	13
* irritasjon/sinne.....	42	25	16	17
* at man ble rastløs og urolig....	41	27	18	14
* at det var vanskelig å ta avgjørelser.....	28	45	9	18

Tabell 2: Reaksjoner etter ranet (i prosent)

	<u>Ikke i det</u>	<u>Litt</u>	<u>Endel</u>	<u>I høy</u>
	<u>hele tatt</u>			<u>grad</u>
* reagerer på høye lyder (smell, telefon).....	32	16	36	16
* blitt mer skvetten (urolig) enn vanlig.....	4	48	36	12
* laget "bilder" av det som skjedde for indre øye.....	12	42	25	21
* kjent sterkt sinne mot den som var ansvarlig for det som skjedde.....	12	44	20	24
* opplevd sterke sider som ikke har vært klar over tidligere.....	39	17	35	9
* hatt vanskeligheter med å sovne eller sover lett..	31	27	27	15
* hatt vanskeligheter med å konsentrere seg.....	21	38	33	8
* vært nedtrykt og trist.....	24	40	16	20
* begynne lett å gråte, eller har lyst til å gråte.....	38	29	25	8
* vært redd for at det samme skal skje på ny.....	12	56	12	20
* engstet seg mer for andre ting enn vanlig.....	19	50	27	4
* holdt tankene på det som skjedde unna.....	39	29	32	--
* tankene på det som skjedde har ikke villet forlate en....	17	54	12	17
* engstet seg mer for				

sine nærmeste enn vanlig.....	40	36	12	12
-------------------------------	----	----	----	----

Tabell 3: IES = STAI (N=25)

a)	Gjennomsnitt	Standard avvik	Max	Min
IES - Intrusion	10.1	7.3	27	0
IES - Avoidance	8.4	6.4	20	0
STAI	31.5	6.5	46	20

b)	Post (N=11)	Bank (N=14)
IES - Intrusion	12.9	7.9
IES - Avoidance	9.1	7.9
STAI	33.3	30.2

Tabell 4: Tid for normalisering (i prosent)

- Med en gang etterpå	0
- I løpet av første natten	0
- Dagen etterpå	0
- Etter noen dager	36
- Etter en ukes tid	28
- Etter noen uker	32
- Ikke tilbake enda	4

Tabell 5: Skårer på IES etter 1 og 6 mnd (N=15)

	<u>1 MND</u>	<u>6 MND</u>	
IES - Intrusion	11.1 (SD 9.0)	5.6 (SD 4.9)	*
IES - Avoidance	6.4 (SD 5.4)	3.9 (SD 4.6)	

* $z=2.27$, $p < .03$ (Wilcoxon Matched Pairs test)

REFERANSER

- APA task force on the victims of crime and violence.
(1985). Executive summary. Final report of the APA task force on the victims of crime and violence. American Psychologist, 40, 107-112
- Burge, S. K. (1988). Post-traumatic stress disorder in victims of rape. Journal of Traumatic Stress, 1, 193-210.
- Davis, R. C. & Friedman, L. N. (1985). The emotional aftermath of crime and violence. I Figley, C. R.(Ed.) Trauma and its wake. The study and treatment of post-traumatic stress disorder. New York, Brunner/Mazel, Inc. Ss. 90-112.
- Dyregrov, A. (1988). Hur reagerar vi på katastrofer. Psykologtidningen, 1988, 4, 4-9.
- Dyregrov, A & Kristoffersen, J. I. (1988): "Psykososial oppfølging av helikopterhavariet på Polycastle/Gullfaks B". Rapport nr. 1. Senter for Krisepsykologi, Bergen.
- Dyregrov A. & Matthiesen S.B. (in press). Parental grief following the death of an infant. A follow-up over one year. Scandinavian Journal of Psychology, in press.
- Dyregrov, A. & Mitchell, J. T. (1988). Psykologisk debriefing. Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 25, 217-224
- Eriksson, M. (1984). Psykiska reaktioner hos

- banktjänstemän efter bankrån. Undersökningsrapport nr 12. Stockholm: Arbetarskyddsstyrelsen.
- Horowitz, M. J. (1982). Stress response syndromes and their treatment. In I. Goldberger & S. Bresnitz (Eds.). Handbook of stress - Theoretical and clinical aspects. New York: The Free Press.
- Horowitz, M. J., Wilner, N. & Alvarez, W. (1979). Impact of event scale: A measure of subjective distress. Psychosomatic Medicine, 41, 209-218.
- Janoff-Bulman, R., & Frieze, I. (1983) H. A theoretical perspective for understanding reactions to victimization. Journal of Social Issues, 39, 1-17.
- Leymann, H. (1984). Psykiska reaktioner hos banktjänstemän efter bankrån. Del 2. Undersökningsrapport nr 11. Stockholm: Arbetarskyddsstyrelsen.
- Malt, U. (1986). Biopsychological aspects of accidental injuries. Department of Psychiatry, University of Oslo, Vinderen.
- Manton, M. & Talbot, A. (1990). Crisis intervention after an armed hold-up: guidelines for counsellors. Journal of Traumatic Stress, 3, 507-522.
- Raphael, B. When disaster strikes. New York, Basic Books, 1986.
- Sorenson, S. B. & Golding, J. M. (1990). Depressive sequelae of recent criminal victimization. Jornal of Traumatic Stress, 3, 337-350.

- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L. & Lushene, R. E. (1970). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
- Steketee, G. & Foa, E. B. (1987). Rape victims: Post-traumatic stress responses and their treatment. Journal of Anxiety Disorders, 1, 69-86.
- Weisæth, L. (1984). Stress reactions to an industrial disaster. Oslo; Division of Disaster Psychiatry, Institute for Psychiatry, Gaustad & The Psychiatric Institute, Vinderen, University of Oslo & The Joint Norwegian Armed Forces Medical Services.
- Wortman, C. B. Coping with victimization: Conclusions and implications for future research. Journal of Social Issues, 1983, 39, 195-221.

